

Geboren en getogen in kwetsbaarheid? De familiale achtergronden van prostituees werkzaam in Brugge tijdens de achttiende eeuw

Maja Mechant

1. Inleiding

Stomdronken was Anna Lointjens wanneer ze op een zondagavond in november 1778 slapend aangetroffen werd aan het huis van een Brugse burggraaf. Volgens het verslag van dit voorval was ze zo dronken dat de ter plaatse gekomen burgerlijke wacht haar moest wegdragen. Wanneer ze vier dagen later ondervraagd werd door de schepenen, werd er aan dit gebeuren echter weinig aandacht besteed. De schepenen hoorden Anna uit over de bordelen waarin ze de voorbije maanden gewoond en gewerkt had en verweten haar vervolgens dat ze pas vrijgelaten was uit het correctiehuis en zich meteen “in nieuwe excessen van debauchen heeft begeven ende haer aen alle man heeft geprostitueert”. Anna zei “sulckx gedaen te hebben ter causen van haere groote aermoede, quaede passien, verleedingen ende kranckheden mits niemand van haere familie naer haer oijt particuliereijck en heeft gesien alsoock dat sij geene goede diensten en heeft konnen krijgen in opsight dat sij niet behoorelijck en was gekleet, ende dat haere voorgaende collocatie haer niet veele en recommandeerde”. Anna noemde dus een hele reeks factoren die verklaarden waarom ze zich – op 28-jarige leeftijd en na acht jaar correctiehuis – opnieuw geprostitueerd had. Het zijn stuk voor stuk kenmerken die haar kwetsbaar maakten en Anna beantwoordt op die manier aan het stereotiepe beeld van de prostituee: een kwetsbare vrouw die in het vak beland is omdat de omstandigheden haar ertoe dwongen. In dit hoofdstuk wordt een van de factoren die Anna noemde onder de loep genomen, namelijk de ‘familiale kwetsbaarheid’. Anna’s uitspraak dat “niemand van haere familie naer haer oijt particuliereijck en heeft gesien” toont aan dat ze zich in de steek gelaten voelde en een gebrek aan zorg ervoer.¹ Uit de reconstructie van haar ouderlijke gezin blijkt dat ze een wees was, een gegeven dat haar gevoelens kan verklaren. Haar vader was reeds kort voor haar eerste verjaardag overleden en haar moeder overleed toen ze vijftien was. Anna’s verwijt aan haar familie was dus niet

tegen haar ouders gericht, maar eerder tegen haar stiefvader en broers en zussen. Ze had immers drie oudere broers, een tweelingbroer, een oudere zus en een jongere halfzus.²

Het verhoor van Anna is niet het enige waaruit blijkt dat sommige prostituees getekend waren door hun familiebanden, of zoals hier: door het gebrek daaraan. Dat levenskeuzes op het individuele niveau beïnvloed waren door de omstandigheden waarin men opgroeide en de familiale achtergronden is duidelijk, maar het is niet uniek voor prostituees. Het doel van dit hoofdstuk is om te analyseren of er een systematisch verband bestond tussen familiale kwetsbaarheid en prostitutie. Er wordt met andere woorden uitgezocht of vrouwen uit kwetsbare families overgerepresenteerd waren in de prostitutiepopulatie. In de eigentijdse en de historiografische literatuur wordt alvast niet getwijfeld aan een dergelijk verband. Met name het verlies van de ouders wordt algemeen aanvaard als een belangrijke factor die een instap in de prostitutie kan verklaren. Zo is het geen toeval dat Fanny Hill, het beroemde personage uit John Clelands (1749) *Memoires of a Woman of Pleasure*, een weesmeisje was. Het beeld van weesmeisjes die in de prostitutie belanden duikt ook steevast op in profielomschrijvingen door historici. Erica-Marie Benabou (1987: 346) omschreef die kwetsbaarheid bijvoorbeeld als “la rupture ou les fêlures du foyer familial – absence ou manque d’affection de l’un des parents – figurent mutuellement parmi les facteurs fréquents de prostitution”. Cijfers daarover gaf Benabou evenwel niet. Ook bij analyses over wezen duikt het ‘prostitutiegevaar’ al eens op. Volgens Mary Abbott (2010) was het vroege overlijden van een ouder “catastrophic” en als voorbeeld noemt ze de dienstmeid die “without a family to turn to, [...] in danger [was] of slipping into prostitution”. Het impliciete morele oordeel over prostitutie dat in dergelijke statements vervat zit, wordt in dit hoofdstuk niet onderschreven. Het onderzoek naar de vermeende ‘kwetsbaarheid’ van prostituees stelt zich net tot doel soortgelijke uitgangspunten te bevragen.

Ondanks het gegeven dat het verlies van ouders steeds de meeste aandacht krijgt als het gaat over prostitutie, zijn de familiale factoren die een rol gespeeld kunnen hebben in het leven van prostituees gevarieerder. Deze analyse stelt zich voorop een systematisch overzicht te bieden van een aantal familiegerelateerde kenmerken. Alvorens aandacht te hebben voor de wezen en halve wezen is het noodzakelijk stil te staan bij zij die nooit hebben kunnen terugvallen op twee ouders en die dus reeds ‘kwetsbaar’ geboren zijn: de vondelingen en onwettige kinderen. Het spreekt vanzelf dat zij blootgesteld werden aan dezelfde risico’s als kinderen die een ouder verloren, maar gedurende een langere periode en door maatschappelijke stigmatisering mogelijk in extremere mate. Als de vondelingen en onwettige kinderen en het aantal wezen en halve wezen besproken kan aandacht besteed worden aan de leefsituaties waarin dergelijke (maar ook andere) kinderen terecht kwamen. De meeste aandacht gaat hierbij naar de zogenaamde nieuw samengestelde gezinnen omdat het opgroeien met een stiefouder en eventuele stief- en halfbroers en -zussen specifieke moeilijkheden met zich meebracht. Ten slotte komt ook de grootte van het ouderlijke gezin aan bod en vooral de rangorde die men had onder de kinderen.

De geboortepositie in combinatie met het geslacht van kinderen bepaalde immers welke mogelijkheden het leven bood. Dit alles gebeurt aan de hand van gezinsreconstructies van de ouderlijke huishoudens. Op die manier wordt gepoogd een systematisch overzicht te bieden van de familiale achtergronden van prostituees. De aldus verkregen kwantitatieve gegevens worden evenwel ook aangevuld met uitgebreide kwalitatieve voorbeelden.

2. Data

De onderzoeksgroep voor de kwantitatieve analyses bestaat uit vrouwen die in de periode tussen 1750 en 1790 door de Brugse schepenbank vervolgd werden op grond van prostitutie en waarvoor voldoende informatie teruggevonden werd in de parochieregisters om hun ouderlijke gezin te reconstrueren. In totaal gaat het om 188 vrouwen, ongeveer twee derde van het totale aantal vervolgte prostituees.³ De uitval is aanzienlijk om verschillende redenen. Ten eerste werd de gezinsreconstructie voor een deel van de vrouwen niet aangevat omdat ze uit het buitenland afkomstig waren of omdat de rechtszaak onvoldoende biografische informatie bevatte om de zoektocht aan te vatten. Voor sommige vrouwen was bijvoorbeeld noch de leeftijd noch de naam van de vader gekend. Ten tweede werden de geboortegegevens voor vele andere vrouwen niet gevonden. Aanvankelijk werd er rekening mee gehouden dat de beklaagden wel eens gen zouden kunnen hebben over hun geboorteplaats, maar op basis van het gevoerde onderzoek kan dit niet hardgemaakt worden. Integendeel, ook vrouwen die van verderaf gelegen gebieden kwamen, lijken steeds hun werkelijke geboorteplaats opgegeven te hebben.

Dat zo veel vrouwen niet gevonden werden, is voornamelijk te wijten aan de beperkingen van het vroegmoderne bronnenmateriaal, alsook aan een belangrijk kenmerk van de prostitutiepopulatie: hun herkomst (Mechant *et al.* 2012). Vele prostituees zijn afkomstig uit steden en de parochieregisters van steden zijn veel moeilijker te doorzoeken dan deze van plattelandsdorpen omdat ze zo veel omvangrijker zijn. Door het gebrek aan variatie in de naamgeving is het in een dergelijke context onmogelijk om sommige personen terug te vinden. Zo werd de zoektocht naar Catharina Janssens al snel opgegeven omdat Janssens een erg vaak voorkomende naam was, Catharina's vader Jan heette – wat zo mogelijk nog erger en ze afkomstig was uit Leuven, een stad met zes parochies.⁴ Bovendien zijn er ook heel wat hiaten in de parochieregisters of zijn er registers die van een dergelijk slechte kwaliteit zijn dat ze onleesbaar zijn. Het eerste geldt onder andere voor Oostende, waar de parochieregisters in vlammen opgingen tijdens de Tweede Wereldoorlog, en het tweede is bijvoorbeeld van toepassing op Namen.

Het gevolg van de grote uitval is uiteraard dat de omvang van de onderzoeksgroep beperkt is. Dat er 188 bruikbare levenslopen voorhanden zijn, betekent dat van 188 vrouwen de doopakte teruggevonden werd. De werkelijk bruikbare populaties voor

de deelanalyses zijn evenwel kleiner. Het ouderlijk gezin kon immers niet steeds volledig gereconstrueerd worden. Zo kon bijvoorbeeld niet van iedere vader en moeder een overlijdensdatum gevonden worden en ontbreken veel gegevens over de voorgaande en volgende huwelijken van de ouders. In totaal werden 135 levenslopen bruikbaar bevonden voor een analyse van de wezenstatus op het moment van de rechtszaak en 169 voor de studie van de gezinsomvang. In het algemeen geldt dat de reconstructie moeilijker was naarmate we verder teruggingen in de tijd. De kwaliteit van de parochieregisters verbeterde immers aanzienlijk in de loop van de achttiende eeuw. Terwijl de oudste akten amper informatie bevatten waardoor naamgenoten niet uitgesloten konden worden, geldt dit voor de jongere akten veel minder. Indien op een begrafenisakte bijvoorbeeld de naam van de partner vermeld stond, kon zeker gesteld worden of het al dan niet om de juiste persoon ging. Bij schijnbaar volledige gezinsreconstructies blijft overigens ook de kans bestaan dat er ongeregistreerde events plaatsvonden. Tijdelijke migraties bijvoorbeeld kunnen geboortes of overlijdens van broers en zussen verhullen. Het grootst is de vertekening wellicht voor de vorige en volgende huwelijken van de ouders.

Een tweede gevolg van de grote uitval is dat de verkregen onderzoeksgroep niet helemaal representatief is voor de totale (vervolgde) prostitutiepopulatie. De uitval is immers selectief. Vrouwen die afkomstig waren uit Brugge zelf werden wel makkelijk teruggevonden omdat er voor deze stad een goede databank voorhanden is. Van de 188 gereconstrueerde levenslopen gaat het om 117 Brugse vrouwen en slechts 71 vrouwen die elders geboren zijn. Dit betekent dat 62% van de onderzoeksgroep bestaat uit Brugse vrouwen terwijl het aandeel van de Brugse vrouwen in de totale prostitutiepopulatie slechts 44% bedraagt.

3. Vondelingen en onwettige kinderen

Zoals in de inleiding reeds aangegeven werd, werden sommige kinderen al in kwetsbare familiale omstandigheden geboren. Vondelingen zagen hun toekomstkansen gehypothekeerd omdat ze geen liefdevol ouderlijk nest hadden om in op te groeien en waren daarom 'voor het ongeluk geboren', terwijl onwettige kinderen slechts één ouder hadden om op terug te vallen (Vandenbroeke 1986: 207). Bovendien waren alleenstaande moeders financieel ernstig benadeeld. Hoewel het negatieve beeld van ongehuwde moeders en onwettige kinderen de afgelopen jaren enigszins is bijgesteld, is het nuttig om te onderzoeken of kinderen in deze omstandigheden een verhoogde kans hadden om prostituee te worden (Bourdelaïs 2005; Reid *et al.* 2006; De Langhe *et al.* 2011). De gegevens voor Brugge tonen aan dat dit niet het geval was. Onder de 188 Brugse prostituees met gereconstrueerde levensloop waren er slechts vijf onwettige kinderen. Dat er geen vondelingen in deze groep zitten is niet onlogisch omdat het moeilijk is om hun doopakte te traceren. Bovendien is de omvang van de onderzoeksgroep beperkt en waren vondelingen minder talrijk dan onwettige kinderen. Onder

de prostituees waarvan de levensloop niet gekend is, bevond zich overigens wel een vondeling. De 28-jarige Dorothea Bourgois verklaarde dat ze een vondelingenkind was en dat ze Namen verlaten had na de dood van haar voogd, drie jaar voor haar arrestatie.⁵ Bovendien is er nog een rechtszaak die de kwetsbaarheid van vondelingen illustreert.

De Nederlandse Maria Catharina Leyboom verscheen voor de Brugse schepenen 72 omdat ze gebedeld had en omdat ze verdacht werd van prostitutie. Ze is echter niet opgenomen in de onderzoeksgroep van de prostituees omdat ze ontkende dat ze zich “misging met manvolck” en omdat haar verhoor te kort is om daarin duidelijkheid te scheppen. Toen Maria Catharina naar haar ouders, geboorteplaats en -datum gevraagd werd, gaf ze meteen te kennen dat ze geen van allen kende omdat ze een vondelingenkind was. Aangezien ze door het leven ging met een typische vondelingennaam kwam die mededeling wellicht niet als een verrassing voor de schepenen. Vermoedelijk had haar moeder haar als baby te vondeling gelegd in de buurt van een leiboom en was ze zo aan haar naam gekomen. Maria Catharina verklaarde dat ze opgroeide in het weeshuis in Rotterdam, maar er op haar zestiende weggelopen was omdat ze iets had mispeuterd en bang was voor de straf die zou volgen. Sindsdien zwierf ze rond van stad tot stad en bedelde ze – dat was althans wat ze beweerde – al negen jaar lang om zichzelf van een inkomen te voorzien.⁶ Het verhaal van Maria Catharina demonstreert dat een kleine aanleiding zoals ‘iets mispeuteren’ in het weeshuis grote gevolgen kon hebben. Dat was niet alleen zo voor vondelingen, maar niemand hebben die naar je zoekt was wel een triest lot dat de meeste kinderen met ouders niet doorstonden. De rechtszaken bevatten voldoende voorbeelden van ouders die op zoek waren naar hun weggelopen dochters om te oordelen dat dit regelmatig gebeurde, soms zelfs tot veertien jaar nadat ze weggelopen waren.⁷

De vijf onwettig geboren vrouwen zitten wel in de onderzoeksgroep vervat. Samen vertegenwoordigen ze 3% van het totale aantal prostituees, een klein aandeel want het aandeel onwettige kinderen in de totale Brugse bevolking bedroeg 4% in de periode 1731-1770 (Van Parys 1991). Dit toont aan dat de prostituees op dit vlak niet verschilden van andere Brugse vrouwen, al bestaat de kans wel dat het om een lichte onderschatting gaat. De doopakten van onwettige kinderen zijn immers moeilijk terug te vinden, waardoor de kans bestaat dat het net door onwettigheid is dat sommige levenslopen niet gevonden werden. De vijf gevonden onwettige kinderen waren immers allemaal in Brugge geboren. Zonder de beschikbare databank voor Brugge zouden sommige van hen wellicht nooit getraceerd zijn. De geboorteakte van Jacoba Allaert bijvoorbeeld werd pas na een lange en uitgebreide zoektocht teruggevonden. Blijkbaar kwam ze ter wereld als Berlemon, de naam van haar moeder. Kort voor haar derde verjaardag trad haar moeder in het huwelijk met Michiel Allaert en hoewel Jacoba daarbij niet gewettigd werd, ging ze nadien wel door het leven met de naam van haar stiefvader. Althans, dat deed ze in de periode dat ze vervolgd werd. Na de rechtszaak nam Jacoba – al dan niet gedwongen – opnieuw de naam van haar geboorteakte aan. In haar huwelijks- en overlijdensakte heette ze immers opnieuw

Berlemont, met een ‘t’ deze keer.⁸ Naast Jacoba Allaert was er nog een onwettig geboren prostituee die toch opgroeide in een gezin met een mannelijk huishoudhoofd en in dit geval betrof het meer dan waarschijnlijk haar eigen vader. De moeder van Regina Decamp huwde amper zes maanden na Regina’s geboorte met de man die vermeld staat als vader in Regina’s doopakte.⁹

Hoe dan ook is het belangrijk dat zowel Jacoba als Regina opgroeiden in een gezin met een vaderfiguur. Om die reden kunnen ze als minder kwetsbaar beschouwd worden dan onwettige kinderen die alleen achterbleven bij hun moeder. Wellicht kreeg ook Joanne Jacoba Frans een stiefvader, maar dit kon niet met zekerheid vastgesteld worden.¹⁰ Het onwettige kind dat in de moeilijkste omstandigheden terecht kwam is ongetwijfeld Brigitte Vertonge. Over haar moeder ontbreekt ieder nieuws, maar in een van de rechtszaken tegen deze vrouw staat vermeld dat Brigitte “opgevoed werd door de stad”, wat betekent dat ze haar kindertijd had doorgebracht in het weeshuis. De resultaten waren ernaar. Brigitte verscheen in een periode van 23 jaar vijf keer voor de Brugse schepenen en bracht verschillende jaren in het spinhuis door. Ze kreeg ook een onwettig kind en stierf uiteindelijk ongehuwd op 61-jarige leeftijd in het burgerlijk hospitaal. Bovendien was Brigitte amper 13 jaar toen ze de eerste keer gearresteerd werd als “deugheniet”, wat betekent dat ze de jongste prostituee uit de volledige onderzoeksgroep is. Ook de overige onwettig geboren prostituees begonnen opmerkelijk vroeg. Terwijl de gemiddelde leeftijd van de prostituees bij een eerste arrestatie 24 was, waren de vijf onwettig geboren prostituees gemiddeld 17 jaar oud. Jacoba Allaert en Therese De Waele waren 15 jaar, terwijl Joanne Jacoba Frans en Regina Decamp respectievelijk 20 en 23 waren.¹¹ Het is wellicht niet toevallig dat de laatste opgroeide in het gezin van haar natuurlijke vader.

4. Wezen en halve wezen

De ‘kwetsbaarheid’ van meisjes die niet kunnen terugvallen op twee ouders lijkt op het eerste gezicht bevestigd te worden door het aantal wezen en halve wezen (tabel 1). Zo blijkt dat slechts een derde van de prostituees nog op beide ouders kon terugvallen op het moment dat ze de eerste keer als prostituee gearresteerd werden in Brugge. Maar liefst 19% van de prostituees had op dat moment reeds beide ouders verloren en voor 48% geldt dat ze één ouder verloren hadden. Voor de meeste vrouwen in deze laatste groep gaat het om de vader, een gegeven dat mogelijk aan toont dat de economische gevolgen van het ouderverlies zwaarder doorwogen dan de emotionele schade die een dergelijke gebeurtenis aanrichtte. Bovendien kan het controleaspect hierin ook een grote rol gespeeld hebben. Vaders werden verondersteld om over de goede eer van hun familie te waken en het zedelijke gedrag van hun ongehuwde dochters speelde daarin een belangrijke rol. Het wegvallen van de vader kan daarom ook gezien worden als een uitbreiding van de bewegingsvrijheid voor de dochters.

Tabel 1. Aantal wezen op het moment van de eerste rechtszaak.

	N	%
Beide ouders overleden	25	19
Enkel vader overleden	43	32
Enkel moeder overleden	22	16
Beide ouders in leven	45	33
Totaal	135	100

Voor de lezer van de eenentwintigste eeuw lijken de cijfers boekdelen te spreken, maar wanneer ze vergeleken worden met algemene cijfers over het aantal wezen blijkt het veronderstelde ‘risico’ voor vrouwelijke wezen om in de prostitutie te belanden niet zo uitgesproken te zijn. Het aantal ouders dat vroegtijdig het leven liet, was tot in de negentiende eeuw immers veel hoger dan vandaag. Lawrence Stone schatte dat minder dan de helft van de kinderen in de vroegmoderne tijd een volwassen leeftijd bereikte met beide ouders in leven en die cijfers worden in verscheidene onderzoeken bevestigd (Derosas 2002; Faron & Renard 2002; Oris & Ochiai 2002). Zo schatte Peter Laslett het aantal tienjarigen dat niet op beide ouders kon terugvallen op 21 tot 36% (Levene 2010). Tijdens de achttiende eeuw zou 53% van de twintigjarigen in Engeland één ouder verloren hebben en 7% beide, terwijl in Frankrijk 13% van de twintigjarigen volledige wezen waren (Viazzo 2001; Derosas 2002). Het sterfterisico van vaders blijkt overigens groter te zijn geweest dan dat van moeders, al is de discrepantie bij de algemene cijfers wel minder uitgesproken: 30% ten opzichte van 23% in Engeland (Viazzo 2001). Ondanks het hoge risico op kraambedsterfte was de kans om een vader te verliezen groter omdat vaders doorgaans ouder waren dan moeders (Coster 2001). In het algemeen kan op basis van de gekende cijfers dus gesteld worden dat wezen en halve wezen in Brugge geen substantieel verhoogde kans hadden om prostituee te worden. De cijfers voor de prostituees zijn immers gebaseerd op de situatie op het moment van de eerste arrestatie en de meerderheid van de prostituees (65%) was op dat moment ouder dan 20 jaar.

Die vaststelling is opmerkelijk omdat ze tegengesteld is aan de meningen van tijdgenoten en de resultaten van andere onderzoeken. Volgens de tijdgenoten waren wezen gedoemd om bedelaar, dief of prostituee te worden omdat ze verlaten waren en beroofd van zowel economische steun als een volwassene om voor hen te zorgen (Derosas 2002). Volgens Judith Walkowitz (1982), die prostitutie in Engeland tijdens de negentiende eeuw bestudeerde, pasten dergelijke stereotypingen in de Victoriaanse opvattingen omtrent prostituees als slachtoffers, overigens een interpretatie van prostitutie die in de achttiende eeuw ingang vond. Zelf oppert Walkowitz echter dat wezen vaker in de prostitutie terechtkwamen omdat zij over meer bewegingsvrijheid beschikten. Ze stelt dat het mogelijk is dat wezen deden wat anderen ook wilden, maar niet konden realiseren door de controle van hun ouders. ‘Vrijheid’ in plaats

van ‘kwetsbaarheid’ dus. Hoe het ook zij, volgens Walkowitz (1982: 16-18) waren de familiale achtergronden van prostituees “unusually disrupted”. In Londen had minder dan een derde van de vrouwen die zich aanmeldde bij de opvanghuizen of Lock-hospitals nog een vader en een moeder. In New York lag het aandeel wezen iets lager. Daar zou meer dan de helft van de prostituees minstens één ouder verloren hebben (Gilfoyle 1992). Hoe betekenisvol die resultaten zijn, is niet helemaal duidelijk aangezien de levensverwachting voor volwassenen pas echt toenam vanaf het einde van de negentiende eeuw. Voor Leiden is wel een studie voorhanden waarin vergelijkende cijfers gegeven worden. An Huitzing (1983) vergeleek de wezen cijfers van Leidse prostituees met gegevens over Amsterdamse bruiden en daaruit blijkt dat er wel degelijk een verschil was. In de eerste groep daalde het aantal wezen en halve wezen van 64 tot 60% tussen 1850 en 1900, terwijl dat in de tweede groep van 45 tot 41% was. Het is mogelijk dat de huwelijkskansen van wezen beschadigd waren, maar dit kan onmogelijk het grote verschil verklaren. In de negentiende eeuw schijnen wezen dus wel degelijk overgerepresenteerd geweest te zijn in de prostitutiesector.

Voor de achttiende eeuw is een dergelijke vaststelling moeilijker. Hoewel historici van de achttiende eeuw doorgaans ook op een dergelijk verband wijzen, zijn er weinig data die dit daadwerkelijk aantonen, en de cijfers die wel bestaan zijn gebaseerd op kleine aantallen en subjectieve steekproeven. Tony Henderson (1999) vermeldt bijvoorbeeld de achttiende-eeuwse Londense magistraat John Fielding die vaststelde dat 22 van de 25 op 1 mei 1758 gearresteerde prostituees wezen waren of vrouwen die verlaten waren door hun ouders. Marion Pluskota (2011) haalt dan weer een steekproef aan van veertien van ‘immoraliteit’ beschuldigde vrouwen in Nantes in 1778 en 1779. Onder deze vrouwen waren er 43% wezen en 36% halve wezen. De vraag is maar of de gevonden cijfers voor Brugge representatief zijn.

Mogelijk vertekent de bias die vervat zit in de onderzoeksgroep de gegevens. De overrepresentatie van lokale vrouwen is belangrijk omwille van het Brugse vervolgingsbeleid. Prostitutie in Brugge werd tot op zekere hoogte getolereerd in de achttiende eeuw. Juridische actie kwam er vaak pas na een gebeurtenis of een klacht. Dat 20% van alle rechtszaken voor prostitutie een gevolg was van een klacht van familie beïnvloedt de resultaten. Het betekent immers dat vrouwen met familie meer kans hadden om vervolgd te worden dan zij die geen familie in de stad hadden. Klachten door familieleden kwamen dan ook zes keer zo vaak voor bij lokale vrouwen bij migrantenvrouwen. De familieleden die het vaakst klacht indienden waren de ouders. Zij vertegenwoordigden 68% van alle familieleden die aanklopten bij de schepenen (Mechant 2013). Vanwege deze bias werden de cijfers opgesplitst naar herkomst (tabel 2). De gegevens voor gemigreerde vrouwen lijken hier betrouwbaarder, omdat zij sowieso geen familie in de stad hadden. De resultaten bevestigen dit vermoeden aangezien blijkt dat gemigreerde vrouwen vaker hun ouders verloren hadden. Slechts 16% van deze prostituees had nog beide ouders in leven. Een alternatieve verklaring voor dit verschil is dat wezen op zich geen grotere kans hadden om prostituee te worden, maar wel dat zij vaker terecht kwamen in de meest mobiele takken van de sector.

Tabel 2. Wezen op het moment van de eerste rechtszaak, naar geboorteplaats.

	Brugse vrouwen		Niet-Brugse vrouwen	
	N	%	N	%
Beide ouders overleden	9	10	16	37
Enkel vader overleden	35	38	8	19
Enkel moeder overleden	10	11	12	28
Beide ouders in leven	38	41	7	16
Totaal	92	100	43	100

Hoe dan ook is voorzichtigheid geboden bij de interpretatie van de resultaten omdat de groep klein is en omdat wezen in het algemeen vaker migreerden dan niet-wezen. Dat laatste is vastgesteld in meerdere onderzoeken (Breschi & Manfredini 2002; Dribe 2004). Dat het ook op de streek rond Brugge van toepassing was, werd vastgesteld door Sofie De Langhe (2014). Vooral de dood van de vader zorgde voor een toename van de migratie. Het verlies van het door de mannen gegenereerde inkomen moest immers gecompenseerd worden door arbeid van de kinderen. De Langhe stelde vast dat de richting van de migratie aangegeven werd door de leeftijd waarop de vader overleed en ze koppelt dit aan de beschikbare arbeidsmogelijkheden. Meisjes die hun vader op jongere leeftijd verloren, verhuisden vaker naar de stad omdat het stedelijke dienstbodeschap meer perspectieven bood voor jonge meisjes.

Naast het voorkomen van wezen moet ook rekening worden gehouden met het feit dat ouders, ook als zij in leven waren, niet steeds aanwezig waren. De aangehaalde onderzoeken uit andere steden houden meestal ook rekening met afwezige ouders, maar over dit fenomeen geven de parochieregisters geen informatie en in de rechtszaken werd er niet systematisch naar gevraagd. Kwantificatie van dit gegeven is dus onmogelijk, maar de rechtszaken bevatten wel voorbeelden die het fenomeen illustreren. De oorzaken van de ouderlijke afwezigheid waren erg divers. Zo groeide de Gentse Marie Santie op bij haar grootmoeder omdat haar moeder overleden was en haar vader binnenschipper was.¹² Eugenie Francisca Rosanis verklaarde dan weer dat haar vader het gezin verlaten had toen ze veertien dagen oud was, waardoor ze niet eens wist of ze wettig dan wel onwettig was. Het waren de schepenen die haar doopakte opspoorden en vaststelden dat ze wel degelijk wettig was.¹³ Marie Serruys ten slotte was uitbesteed bij boeren op het platteland omdat haar vader een landloper was en haar moeder in de gevangenis zat.¹⁴

Samenvattend kunnen we dus stellen dat slechts een derde – en mogelijk nog minder – van de prostituees kon terugvallen op beide ouders, hetgeen wellicht iets minder is dan bij de rest van de bevolking. De rol van ouderverlies schijnt in Brugge minder groot geweest te zijn dan wat algemeen vermoed wordt. Kennelijk waren er onder de wezen en halve wezen vooral veel meisjes die erin slaagden uit de prostitutie te blijven. Het eigentijdse idee dat het verlies van ouders gelijkstond met een neerwaartse spiraal lijkt dus allerm minst te kloppen, maar dat neemt niet weg dat voor

zij die wel prostituee werden, het verlies van hun ouders wel degelijk een belangrijke katalysator kan zijn geweest.

De uit Frankrijk afkomstige Louise Damoiseau vertelde de schepenen “que ses propres parents sont morts, qu’elles avoit autrefois plusieurs tantes mais qu’aucune n’a jamais voulu..., qu’on l’a abandonné a l’age de dix ans, lorsqu’elle est allé servir au village et en après en ville a Douay”.¹⁵ De dood van haar ouders heeft zonder enige twijfel een heel grote invloed gehad op de verdere levensloop van Louise. Naast de emotionele schok die het verlies teweeggebracht moet hebben, is er het praktische gegeven dat Louise er al op kinderleeftijd alleen voor stond. Dat ze aan de slag ging als dienstbode was allerm minst uitzonderlijk in de achttiende eeuw, maar de leeftijd waarop ze dat deed, is dat wel. De meeste meisjes verlieten het ouderlijke nest pas jaren later. Louise begon haar carrière in het dorp waar ze geboren was, maar een paar jaar later kwam ze in Douai terecht, een stad waar ze niemand kende. Het was daar dat ze zich als zeventienjarige voor het eerst prostitueerde. Nadien verhuisde ze nog ettelijke keren. Toen Louise in Brugge aankwam was ze negentien en had ze reeds als prostituee gewerkt in Douai, Rijsel, Gent en nog andere steden.¹⁶

Dat Louise er al op tienjarige leeftijd alleen voor stond, lijkt een belangrijke factor te zijn in haar levensloop. Net als de onwettige dochters was ze opmerkelijk vroeg als prostituee aan de slag gegaan. Een dergelijk verband lijkt ook voor andere wezen te bestaan, althans voor volledige wezen (tabel 3). Hoe jonger men was wanneer men wees werd, hoe jonger men in de prostitutie ging, al zijn de cijfers uiteraard wel gebaseerd op een kleine groep. Voor halve wezen kon geen rechtlijnig verband gevonden worden, al lijken moederloze dochters – met uitzondering van de meisjes die hun moeder verloren op puberleeftijd – wel later prostituee geworden te zijn dan gemiddeld.

Tabel 3. De gemiddelde leeftijd bij eerste arrestatie, gesorteerd naar leeftijd waarop men wees werd.¹⁷

Leeftijd wees	Vaderloze dochters	Moederloze dochters	Volledige wezen	N
0-1	20,5	40,5	17,0	5
2-5	23,6	25,8	19,0	17
6-10	22,5	26,8	21,4	21
11-15	25,8	20,8	22,3	23
16-20	23,6	26,9	25,0	21
21+	32,7	29,0	36,8	14
Aantal	44	34	23	101

De leefsituatie waarin de wezen en halve wezen terecht kwamen, speelde wellicht een cruciale rol in het bepalen van hun verdere levensloop. Het verhaal van Louise Damoiseau maakte duidelijk dat het overlijden van haar ouders slechts de eerste gebeurtenis in een reeks van cumulatieve events was. Wat Louise mogelijk nog meer tekende, was dat ze nadien nergens terecht kon. Zo belandde ze in een vreemde om-

geving waarin er niet voor haar gezorgd werd en waarin haar gedrag minder gecontroleerd werd. Louises verwijt aan haar tantes “qu’aucune n’a jamais voulu..., qu’on l’a abandonné” toont niet alleen aan dat Louise zich in de steek gelaten voelde, het vat de kern van haar kwetsbaarheid samen. Wellicht geldt hetzelfde voor Anna Lointjens. Al bleef zij in Brugge, en was ze dus wel in de buurt van haar broers en zussen, Anna had kennelijk niet het gevoel dat ze door hen ondersteund werd. Hoewel dit allerminst zeker is, kan het feit dat geen van Anna’s gekende arrestaties geïnitieerd werd door familieleden daar inderdaad een indicatie van zijn.¹⁸

Paradoxaal genoeg tonen de collocatierekwesten en verzoeken voor vermaningen van familieleden aan hoe belangrijk familie was om meisjes uit de prostitutie te houden. Voor ze naar de schepenen trokken, hadden de meeste families al heel wat ondernomen om hun dochters weer op het rechte pad te krijgen en het is aannemelijk dat ouders met voorbeeldige dochters er ook waakzaam op toezagen dat ze gehoorzaam bleven. Wanneer burens klachten indienden tegen prostituees is een veelgehoord argument dan ook dat ze de invloed op hun eigen dochters vreesden. Dochters die leefden in een gezin met een streng ouderlijk gezag verzeilden daarom minder snel in de prostitutie dan vrouwen voor wie dat niet gold. Toch betekent dit niet dat ouderloze kinderen geen controle hadden. Als er familie beschikbaar was om de wezen op te vangen, hoefde het verlies van ouders – op dit vlak althans – niet dramatisch te zijn. De collocatierekwesten tonen aan dat de ouderlijke rol wel degelijk werd overgenomen door anderen. Stiefouders, grootouders en oudere broers en zussen namen de opvoedkundige en controlerende taken van ouders over (Mechant 2013). Wezen waren niet noodzakelijk alleen op de wereld, maar zij die dat wel waren, waren uitermate kwetsbaar.

5. Leefsituatie

Een systematische studie van de samenlevingsverbanden van toekomstige prostituees zou wellicht verhelderend zijn, maar dergelijke gegevens zijn niet beschikbaar. Wellicht woonde de meerderheid van de prostituees bij hun ouders tot ze huwden, in dienst gingen, in een bordeel gingen wonen of weglieden van huis. Een vroegtijdig einde van het inwonen bij de ouders kwam er meestal pas bij het overlijden van een ouder. Er waren evenwel uitzonderingen. Sommige vrouwen groeiden op in alternatieve leefsituaties zonder dat hun ouders overleden waren. Dit geldt bijvoorbeeld voor Josephine Begam, die vertelde dat ze bij haar grootmoeder opgegroeid was. Ze had er gewoond vanaf ze negen maanden oud was tot haar grootmoeder overleed toen ze zestien was. Josephine keerde daarna terug naar haar ouders, maar ging al snel in dienst in Verviers.¹⁹ Hoewel Josephine geen wees was, had ze dus een gelijkaardige jeugd gehad als meisjes die in hun puberjaren opeens zonder ouders kwamen te staan. De dood van haar grootmoeder moet voor haar een even grote schok geweest zijn als het verlies van hun ouders voor anderen. De reden voor Josephines ongewone

leefsituatie staat niet vermeld in haar verhoor. Mogelijk had het te maken met de beroepsactiviteiten van haar ouders of met hun opvoedkundige capaciteiten. Dergelijke zaken kwamen nog voor en dit kon soms resulteren in turbulente kinder- en jeugd-jaren. Anna Reniers pendelde bijvoorbeeld voortdurend tussen haar ouders in Gent en haar grootmoeders in Brugge. In Brugge werd ze steeds weer de stad uitgezet en naar haar ouders gestuurd, maar aangezien die niet voor haar konden zorgen, keerde ze telkens terug. Haar vader had zijn gezin verlaten, zei ze, en haar moeder kon niet voor haar zorgen omdat ze “alles verdrong”. Haar grootmoeders, tantes en andere getuigen bevestigden het verhaal en voegden er nog aan toe dat de moeder zelfs de hemden van haar kinderen verdrong. Een tante verklaarde dat ze Anna wilde opvangen als ze er ondersteuning voor zou krijgen. Ze leefde zelf in te grote armoede om een dergelijke last alleen te dragen.²⁰

De verklaringen van Josephine en Anna tonen aan dat niet alle niet-wezen bij hun ouders opgroeiden, maar ze zijn wel uitzonderingen. De meerderheid van de achttiende-eeuwse meisjes groeide wel degelijk op in een kerngezin: met een vader, een moeder en meestal ook broers en zussen. Hoe stabiel dat samenlevingsverband was en wanneer het verbroken werd, was afhankelijk van de context en de gebeurtenissen. Dochters en zonen die hun beide ouders verloren, moesten uiteraard elders heen. Indien ze oud genoeg waren, gingen ze meestal in dienst (Viazzo 2002). De doorsnee beginleeftijd van dienstmeiden was ongeveer veertien à vijftien jaar (Lambrecht 2009), maar wanneer de ouders overleden waren, kon die leeftijd aanzienlijk lager liggen. Het voorbeeld van Louise Damoiseau heeft dit reeds duidelijk gemaakt.

Als de kinderen te jong waren om in dienst te gaan, waren er in feite twee opties. Als ze bij familie terecht konden, schijnt dat de doorsnee oplossing geweest te zijn. Er zijn talrijke prostituees die een gedeelte van hun kindertijd doorgebracht hebben bij hun grootouders, tantes of oudere broers en zussen. Zo gingen de veertienjarige Sebastiana Hampens en haar jongere zus na de dood van hun vader bij hun verweduwd tante inwonen. Hoe lang die fase geduurd heeft, vertelde Sebastiana niet, maar ze zei wel dat ze daarna in dienst ging.²¹ Wezen die geen onderdak vonden bij familie gingen naar het weeshuis of werden bij een gezin “uitbested”.

Voor minderjarige wezen werd een voogd aangesteld. Dat kon de persoon zijn die hen in huis nam, zoals dat bij Dorothea Bourgois was geweest, maar dit was niet noodzakelijk zo. Net als in Frankrijk in de negentiende eeuw ging het om een eerder formele aanstelling. Voogden hadden niet noodzakelijk een opvoedende rol (Bruneau & Bidet 2002). Zo was de edelman Petrus Damman aangesteld als voogd van Anna Lagnier, het enige overlevende kind uit een gezin van vijf. Omdat hij toen ze 22 was geen vat meer had op haar en hij vernomen had dat ze “ontuchtige huizen” opzocht, verzocht hij de schepenen haar te colloqueren. Damman had Anna nooit in huis genomen. Hij had haar ondergebracht in een klooster waar ze leerde lezen, schrijven en handwerk doen. Daarna kwam ze terug naar Brugge en regelde hij een dienst voor haar bij een jonkvrouw, maar daar liep ze weg.²² Wellicht had Anna geen familie, want meestal was er wel degelijk een familieband tussen de voogd en het weeskind (Coster 2001). Anne De Vriese bijvoorbeeld werd dan wel niet in huis genomen door

haar oudere zus, maar e regelde wel naaischolen voor Anne, een moeilijke onderneming want ze liep overal weg.²³

Kinderen die één ouder verloren bleven meestal thuis. Zij die echter oud genoeg waren om te werken, gingen vaker in dienst dan kinderen die geen ouder verloren. Dat was vooral zo bij gezinnen waarin de vader stierf. De financiële repercussies van dit overlijden waren immers groot en dus moesten de kinderen zodra het kon bijdragen aan de familiale economie. Het overlijden van de moeder kon voor de oudste dochters het omgekeerde effect hebben omdat zij verondersteld werden voor de jongere kinderen te zorgen (Oris & Ochiai 2002; Breschi & Manfredini 2002; Dribe, 2004). Wanneer de overlevende ouder echter opnieuw in het huwelijksbootje stapte, kon dat de onderlinge verhoudingen in het gezin grondig door elkaar schudden. Opgroeien met een stiefouder bracht specifieke gevolgen met zich mee.

6. Nieuw samengestelde gezinnen

De jeugd of een deel van de jeugd doorbrengen in een nieuw samengesteld gezin kan zowel als een zegen als een vloek geïnterpreteerd worden. Enerzijds kon een nieuwe ouder enkele belangrijke functies vervullen die vroeger door de eigen ouder ingevuld werden. Zo had een tweeoudergezin het financieel doorgaans minder moeilijk dan een eenoudergezin en kon er ook meer zorg geboden worden aan de kinderen. Anderzijds kon de komst van een stiefouder en soms ook van stief- en halfbroers en -zussen tot moeilijke leefsituaties en spanningen leiden. Dit kon ertoe leiden dat kinderen – gedwongen of vrijwillig – sneller het ouderlijke huishouden verlieten. Voor de ouders konden ruzies een aanleiding vormen om een kind in dienst te doen of het aan de deur te zetten. Al konden de ouders net zo goed gedwongen worden om dat te doen om praktische redenen. Een nieuw huwelijk en nieuwe kinderen konden bij de klein behuisde bevolking makkelijk tot plaatsgebrek leiden en dus moesten de oudere kinderen soms eenvoudigweg plaatsmaken voor de kleine bengels. Kinderen konden echter ook zelf het initiatief nemen om het ouderlijke nest te verlaten. Ze konden ervoor kiezen om vroeg te huwen of in dienst te gaan, maar het meest dramatische antwoord op huishoudelijke spanningen was ongetwijfeld weglopen van huis.

In totaal waren er minimaal 17 prostituees die in de loop van hun jeugd te maken hadden gekregen met een stiefvader en 21 die een stiefmoeder kregen. Eén vrouw had beide gehad omdat ze na de dood van haar moeder bij haar stiefvader was blijven inwonen, ook wanneer hij opnieuw in het huwelijk trad. Dit betekent dat minstens 27% van de kinderen die hun vader verloor een stiefvader had en 44% van de kinderen die hun moeder verloor een stiefmoeder.²⁴ Die cijfers zijn niet uitzonderlijk. Door de korte duur van vele huwelijken was hertrouwen een erg normale praktijk in de vroegmoderne tijd. Wellicht lag het aantal prostituees met stiefouders in werkelijkheid echter hoger. Voor verscheidene ouders werden nog mogelijke huwelijken gevonden, maar kon niet uitgesloten worden dat het om naamgenoten ging. Rekenen we

die vermoedelijke hertrouwhuwelijken er toch bij, dan betekent dit dat 30% van de vaderloze wezen te maken had met een stiefvader en 63% van de moederloze wezen met een stiefmoeder. En wellicht zijn ook dat onderschattingen.²⁵

Al was het een normaal gegeven dat weduwnaars makkelijker een tweede huwelijk aangingen dan weduwes, dit laatste cijfer is toch opmerkelijk hoog.²⁶ Het is daarom aannemelijk dat meisjes met een stiefmoeder een grotere kans hadden om prostituee te worden. De analogie met migratiefrequenties is interessant in dit verband. Hilde Bras en Muriel Neven (2007) stelden voor Zeeland en het Land van Herve in de negentiende eeuw vast dat dochters met een stiefmoeder vaker migreerden dan dochters met een stiefvader. Het is mogelijk dat migratie tot prostitutie leidde, maar aangezien de onderzoeksgroep voornamelijk is opgebouwd uit lokale vrouwen, is het minstens even plausibel dat migratie en prostitutie in gezinnen met stiefmoeders veroorzaakt werden door hetzelfde mechanisme, met name persoonlijke conflicten.

Voor sommige prostituees is het mogelijk om de aard van de relatie met hun stiefouders te achterhalen aan de hand van hun verhoren of de rechtsgang. In de helft van de ter zake doende rechtszaken komen de stiefouders niet ter sprake, maar uit de andere helft blijkt dat er zowel positieve als negatieve verhalen waren. In de literatuur worden stiefouders vaak gekarakteriseerd als hard en liefdeloos en wordt de relatie tussen kinderen en hun stiefouders als problematisch omschreven. Verschillende historici hebben er evenwel al op gewezen dat er ook liefdevolle relaties bestonden en dat sommige stiefouders hun uiterste best deden om de kinderen van hun partner zo goed mogelijk op te voeden (Krausman Ben-Amos 1994; Pollock 2001). Dat blijkt ook uit de Brugse rechtszaken waarin familieleden de schepenen verzochten om hun dochters weer op het juiste pad te brengen. Ouders en stiefouders trokken naar de schepenen met dezelfde vragen en zorgen (Mechant 2013). Het opmerkelijkste voorbeeld daarvan is de rechtszaak tegen Marie Possonge, het meisje dat bij haar stiefvader was blijven wonen na het overlijden van haar moeder. Amper acht maanden had het huwelijk tussen Mariës moeder en haar stiefvader geduurd, maar toch nam deze man na de dood van zijn vrouw de zorg voor haar drie jonge kinderen op zich. Marie zelf was acht toen ze wees werd en ze was de oudste van de drie. Op basis van de rechtszaak kan vermoed worden dat het haar stiefvader was die haar had laten arresteren. Wellicht was hij ten einde raad. Hij en zijn nieuwe vrouw hadden met de hulp van de pastoor al talrijke pogingen ondernomen om Marie – intussen zeventien jaar – weer op het rechte pad te krijgen, maar het wilde niet baten. Dat hij om haar gaf, blijkt ook uit het feit dat hij haar opnieuw in huis nam nadat ze weggelopen was, zelfs nadat ze een paar maanden in een bordeel gewoond had. Marie zelf gaf in haar verhoor toe dat ze naar hem had moeten luisteren en gaf te kennen dat ze dat in het vervolg wel zou doen.²⁷

Niet alle weeskinderen hadden evenveel ‘geluk’ als Marie Possonge. Sommigen werden na de dood van hun eigen ouder meteen aan de deur gezet. Catharine Constantia Hostens woonde al sinds haar vijfde in het huis van haar stiefvader, maar toen haar moeder stierf op haar veertiende, werd ze naar de plaatselijke dismeester gestuurd. In het begin had ze bij een aantal boeren gewerkt, vertelde ze, maar na een

tijdje raakte ze op de dool in Oostende.²⁸ Voor nog andere halve wezen werd het al moeilijk terwijl ze nog een vader of moeder in leven hadden. De rechtszaken bevatten enkele voorbeelden van uiterst problematische relaties. Opmerkelijk daarbij is dat het bijna uitsluitend relaties met stiefmoeders betreft, een gegeven dat de verhoogde kans op prostitutie en migratie bij dochters met stiefmoeders mogelijk kan verklaren. De rol van de boze stiefmoeder in sprookjes lijkt met andere woorden wel degelijk uit de realiteit te zijn geplukt. Dorothea Loeters verklaarde bijvoorbeeld dat ze aan de deur gezet was door haar stiefmoeder “omdat ze aan zoveel kinderen niet de kost kon geven”. Onwaar zal dat niet geweest zijn. Er waren acht overlevende kinderen uit het eerste huwelijk en het eerste van het tweede huwelijk was geboren, maar het was in het verleden wel al gelukt met meer kinderen.²⁹

Dat de problemen zich vooral concentreerden bij kinderen in de puberjaren is ook geen toeval. Niet alleen hadden deze kinderen een leeftijd bereikt waarop ze op eigen benen konden staan, het was ook een moeilijke leeftijd om het gezag van een nieuwe ouder te aanvaarden, zeker wanneer het verdriet om het overlijden van de eigen ouder nog pril was. Bij stiefmoeders komt daar nog eens bij dat ze vaak niet zo veel ouder waren dan de oudste of zelfs de jongste kinderen. Dit geldt bijvoorbeeld voor Rosalia Michiels, die met haar twintig jaar slechts vier jaar jonger was dan haar stiefmoeder en dat terwijl Rosalia de zesde in een rij van zeven kinderen was. Rosalia's oudste broer was maar liefst zeven jaar ouder dan de stiefmoeder. Het voorbeeld van Rosalia is het meest extreme voorbeeld van een probleemsituatie en dat kan wellicht in grote mate verklaard worden door de leeftijd van de nieuwe stiefmoeder. Rosalia was niet de enige uit het gezin die moeilijkheden scheen te hebben met de vrouw, want volgens de schepenen had ze haar stiefmoeder samen met haar zussen in elkaar geslagen. De vrouw was zo toetgetakeld dat ze een miskraam had en, aldus de schepenen, zelfs bijna het leven gelaten had. Wellicht is het verhaal wat aangedikt want de vader die om een collocatie had verzocht, had het toch vooral over het oneerlijke leven dat Rosalia was beginnen te leiden sinds ze thuis weggelopen was, en haar zussen heeft hij niet aangeklaagd. Rosalia moet het ouderlijke huis meteen of heel kort na het huwelijk van haar vader verlaten hebben want in haar verhoor zegt ze dat ze vijf maanden voordien uit het huis gezet was terwijl het huwelijk slechts vijf en een halve maand jong was. Dat Rosalia zei dat ze aan de deur gezet was terwijl haar vader verklaarde dat ze weggelopen was, toont eveneens aan dat de situatie gespannen was. Bovenal echter demonstreert dit interessante detail dat iedere partij zijn of haar eigen waarheid vormde, in de eerste plaats voor de rechtbank, maar misschien ook voor zichzelf.³⁰

7. De geboorterang

Rosalia was, zoals vermeld, het zesde kind in een gezin van zeven. Ze was als achtste ter wereld gekomen, maar zes van de dertien geboren kinderen waren overleden. Op het moment van de rechtszaak had ze twee oudere broers, drie oudere zussen en

één jongere zus.³¹ Dat was ongeveer evenveel als Dorothea Loeters, maar Dorothea behoorde tot de oudste kinderen van het gezin en werd daarom ook het huis uit gezet toen het gezin uitbreidde. Toen ze gearresteerd werd voor prostitutie had Dorothea één oudere zus, vier jongere broers, drie jongere zussen en een halfbroertje van nauwelijks zes maanden.³² In deze paragraaf wordt onderzocht of de samenstelling van Rosalia's en Dorothea's ouderlijke gezinnen, alsook deze van de andere vrouwen in de onderzoeksgroep, hun keuze om als prostituee te werken beïnvloed kan hebben.

Het hebben van broers en zussen is een heel belangrijke determinant in een mensenleven. Zeker in het verleden waren de mogelijkheden en keuzes van een individu afhankelijk van zijn of haar plaats in de kinderrij. Het is reeds vastgesteld dat broers en zussen een belangrijke invloed hadden op de mortaliteitsrisico's, beroeps-, migratie- en huwelijkskansen (Bras & Neven 2007; Suanet & Bras 2012). Het is dan ook realistisch dat de geboorteplaats een invloed gehad kan hebben op de kans om prostituee te worden. Op basis van bevindingen over migratie en illegitimitieit in andere onderzoeken kan vermoed worden dat de oudste dochters sneller tot prostitutie overgingen dan de jongere. Zo was de kans dat oudere dochters migreerden groter omdat ze, zoals Dorothea Loeters, plaats moesten maken voor de jongere kinderen en omdat hun huishoudelijke taken overgenomen konden worden door jongere zussen (Bras & Kok 2004; De Langhe 2014). Voor het Brugse Vrije stelde De Langhe (2014) bijvoorbeeld vast dat de migratiekansen van oudste dochters groter waren dan deze van jongste en vooral middelste dochters, althans voor wat betreft migratie naar de stad. Oudste dochters verhuisden het vaakst naar Brugge en Gent, maar ook de jongste dochters verhuisden aanzienlijk meer naar de stad dan de middelste.

Zoals eerder reeds aangehaald werd, betekent die analogie met migratiefrequenties evenwel niet noodzakelijk dat er een nauw verband bestond tussen migratie en een instap in de prostitutie. Slechts 12% van de in Brugge gearresteerde prostituees was afkomstig uit het Brugse Vrije. De grote meerderheid was ofwel geboren in Brugge zelf (44%) of was afkomstig van verderaf gelegen steden. Voor de laatsten was Brugge niet meer dan een tussenstop in een leven gekenmerkt door migratie. Het waren mobiele prostituees die, zoals het voorbeeld van het Franse weesmeisje Louise Damoiseau reeds aantoonde, van stad tot stad trokken. Brugge was zelden de stad waar ze in de prostitutie stapten. De meesten waren net als de Brugse vrouwen begonnen in hun eigen stad of een stad dicht bij hun geboorteplaats en werden pas echt mobiel nadien. Het effect van de geboorterang op een instap in prostitutie met als tussenliggende stap migratie kan overigens niet gemeten worden in dit onderzoek omdat de onderzoeksgroep grotendeels uit Brugse vrouwen bestaat.

Een instap in de prostitutie kan wel veroorzaakt zijn door dezelfde mechanismen die achter migratie schuilgingen, althans gedeeltelijk. Prostitutie was zelden een huishoudelijke strategie. Er zijn slechts een paar rechtszaken waarin moeders en vaders opduiken die profiteerden van de verdiensten die hun dochter maakte of die ermee instemden. De meeste ouders verzetten zich met klem tegen de activiteiten van hun dochters. Wat wel kan is dat oudste kinderen zelf meer redenen hadden om het ouderlijke huis te willen ontvluchten of enige zelfstandigheid te verwerven dan jongere

kinderen. Oudere dochters waren verantwoordelijk voor de zorg voor hun jongere broers en zussen. Bovendien was een gezin met een groot aantal jongere kinderen economisch kwetsbaarder, wat betekent dat de oudste kinderen hard moesten werken om bij te dragen aan de familiale economie en weinig tijd en middelen overhielden voor zichzelf. Jan Van Bavel (2001) stelde vast dat illegitimiteit in Leuven in de negentiende eeuw geen gevolg was van isolatie van de familie of een gebrek aan controle. Integendeel, lokale meisjes die inwoonden bij hun ouders en jongere broers en zussen hadden vaker onwettige kinderen dan migrantenmeisjes die er alleen voor stonden. Er waren wellicht weinig prostituees onder de meisjes die Van Bavel bestudeerde, maar hij verklaarde het fenomeen wel vanuit een zelfstandigheidsdrang van de meisjes. Door zwanger te worden, zouden zij makkelijker een huwelijk kunnen forceren zodat ze het ouderlijke nest achter zich konden laten. Prostitutie was een sociaal minder aanvaarde manier om op eigen benen te staan dan het huwelijk, maar het was wel degelijk een manier om enige zelfstandigheid op te bouwen en iets voor zichzelf te bekomen.

Alvorens de geboorterang te bestuderen, is het noodzakelijk even stil te staan bij de grootte van de families van herkomst. Het aantal kinderen per gezin bedroeg gemiddeld 4,9 in de ouderlijke huishoudens van de prostituees. De meerderheid van de gezinnen (61 %) telde drie tot zes kinderen (tabel 4).³³ Dit wil zeggen dat de grootte van de families waarin prostituees opgroeiden niet afweek van de standaardfamilies in de achttiende eeuw. Een gemiddeld gezin telde immers vier tot vijf kinderen (Vandenbroeke 2004). Rosalia Michiels en Dorothea Loeters kwamen dus beiden uit een uitzonderlijk groot gezin.

Als we de geboorterang bekijken, dan wordt de hypothese in verband met de geboorterang bevestigd (tabel 5). Oudere kinderen hadden een grotere kans om prostituee te worden. Omdat vooral dochters verondersteld werden huishoudelijke zorgtaken op zich te nemen, wordt in tabel 5 ook een overzicht gegeven van de rangorde onder de meisjes. Daaruit blijkt dat oudere dochters inderdaad vaker prostituee werden dan jongere, al is het verschil zeker niet uitgesproken. Er is een verschil aantoonbaar tussen de oudste en jongste dochters, maar evenzeer tussen de oudste en jongste helft.³⁴ Dat de middelste dochters minder risico leken te lopen, kan uiteraard verklaard worden door de aard van de data. In ieder gezin met twee dochters is er een jongste en een oudste dochter, maar een middengroep is er pas wanneer er meer dan twee dochters zijn en het totale aantal dochters oneven is.

Tegenover deze vaststelling staat dat dochters met oudere zussen in de prostitutie een verhoogd risico liepen. In de Brugse rechtszaken werden elf zusterparen en één zustertrio gevonden. Hoewel het niet voor alle zussen vastgesteld kon worden, is de kans reëel dat het ofwel de oudste zussen waren die in de sector begonnen en hun jongere zussen meetrokken, ofwel dat ze samen begonnen. Dat de jongste de initiatiefneemster was, werd geen enkele keer gevonden. Het omgekeerde kwam evenwel meermaals voor. Bij de zussen Macqué is het niet duidelijk of het Rosa of Victoria was die het initiatief nam. Ze bekenden allebei al meer dan twee jaar samen de straten te lopen en bekenden dat ze na ongeveer een jaar ook hun jongere zus Marie meenam.³⁵

Tabel 4. Aantal kinderen per ouderlijk gezin van de prostituees.

	N	%
1	14	8
2	13	8
3	29	17
4	23	14
5	23	14
6	28	17
7	14	8
8	10	6
9	7	4
10	5	3
> 10	3	2
Totaal	169	100%

Tabel 5. Rangorde van de prostituees in het ouderlijke gezin en rangorde tussen de dochters.

	Alle kinderen		Enkel dochters	
Enige	14	8%	33	20%
Jongste	25	15%	41	24%
Jongste helft	32	19%	12	7%
Middelste	21	12%	16	9%
Oudste helft	38	22%	20	12%
Oudste	39	23%	47	28%
Totaal	169	100%	169	100%

Bij Josepha en Rosa Fonteyne was het duidelijk Josepha die begonnen was. Zij verscheen voor het eerst voor de schepenen op de leeftijd van 21 jaar. Toen werd ze ervan beschuldigd oneerlijke herbergen te bezoeken en zich er te prostitueren. Ze bekende en zei dat ze het deed “om in het menagie van haer moeder te manteneren”. Haar moeder was het daar klaarblijkelijk niet mee eens, want ze had haar dochter al verschillende keren aangeklaagd en zou dat ook in de komende jaren blijven doen, zeker toen de vier jaar jongere Rosa zich ook begon te prostitueren. Rosa deed dat voornamelijk bij Josepha, die intussen een druk bezocht bordeel uitbaatte. Josepha en Rosa waren overigens niet de enige dochters in het gezin Fonteyne, maar de andere vier zussen begaven zich voor zover we weten niet in de prostitutie. Josepha en Rosa waren de tweede en derde in rij in het gezin zonder zonen. De oudste zus, Isabella, steunde de moeder in haar pogingen haar dochters weer op het rechte pad te krijgen, maar gooide Rosa die bij haar inwoonde onverbiddelijk op straat toen die haar dochter probeerde te verleiden.³⁶

8. Conclusie

In dit hoofdstuk werd onderzocht of familiale kwetsbaarheden met betrekking tot het ouderlijke gezin de kans vergrootten dat vrouwen aan de slag gingen als prostituee. Dit werd onderzocht voor prostituees die gearresteerd werden in Brugge in de tweede helft van de achttiende eeuw. Het onderzoek gebeurde aan de hand van een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek, het eerste op basis van de verhoren van rechtszaken tegen prostituees, en voor het kwantitatieve deel werden in de parochieregisters 188 levenslopen bestudeerd met het oog op het opstellen van een systematisch overzicht van een aantal specifieke familiaal gerelateerde kwetsbaarheden. Het is gebleken dat het, onder andere door de kleine populatie en de bias in de onderzoeksgroep, niet steeds eenvoudig was een eenduidig kwantitatief verband aan te tonen. Dat neemt evenwel niet weg dat er een aantal familiale factoren aangetoond kunnen worden die een invloed hebben gehad op de levensloop van de onderzoeksgroep. Ook de nadruk die doorgaans gelegd wordt op de kwetsbaarheid van weeskinderen moet genuanceerd worden. De combinatie van het kwantitatieve materiaal met kwalitatieve illustraties bleek daarbij erg waardevol.

Zo werd vastgesteld dat vondelingen en onwettige kinderen geen verhoogde kans hadden om prostituee te worden, maar wel dat zij hun carrières op opvallend jonge leeftijd startten, hetgeen wellicht duidt op een oorzakelijk verband. Voor de wezen en halve wezen kon hetzelfde geconstateerd worden. Ze werden niet vaker dan andere vrouwen prostituee, of althans niet beduidend meer, want de vergelijkingscijfers geven geen volledig uitsluitsel. Hoe dan ook kan gesteld worden dat de 'kwetsbaarheid' van ouderloze kinderen minder groot was dan tot hiertoe aangenomen werd. Er waren erg veel weeskinderen in de achttiende eeuw en slechts een minderheid van hen belandde in de prostitutie. Dat neemt echter niet weg dat voor de ouderloze prostituees het verlies van hun ouders wel degelijk een belangrijke katalysator was, de eerste gebeurtenis in een reeks cumulatieve events. Dat volledige wezen, net als onwettige kinderen, op opvallend jonge leeftijd als prostituee startten, duidt hierop. Een cruciale factor in de levensloop van wezen, alsook van andere kinderen, was vermoedelijk de beschikbaarheid van andere familieleden. Kinderen die nergens terechtkonden, die alleen op de wereld waren zoals Louise Damoiseau en Anna Lointjens, waren inderdaad uiterst 'kwetsbaar'.

Onder de halve wezen bleken het vooral de vaderloze meisjes te zijn die in de prostitutie terechtkwamen. Hieruit kan afgeleid worden dat de financiële repercussies bij de dood van een ouder – en mogelijk ook de vermindering van controle – belangrijker waren dan de emotionele schade na een dergelijke gebeurtenis. Meisjes zonder moeder (in leven) lijken zelfs ondervertegenwoordigd te zijn onder prostituees, althans zolang zij niet in conflict kwamen met een stiefmoeder. Hoewel harde cijfers ontbreken, tonen de kwalitatieve voorbeelden uit de rechtszaken aan dat de confrontatie met een (jonge) stiefmoeder tijdens de puberjaren soms een rechtstreekse aanleiding kon zijn om het huis uit te gaan en in een bordeel terecht te komen. Ook oudste dochters die de zorg over hun jongere broertjes en zusjes moesten dragen, zijn licht

oververtegenwoordigd onder de prostituees. Het is mogelijk dat oudste dochters een grote drang naar zelfstandigheid hadden omdat ze in relatief grote mate moesten bijdragen aan de familiale economie. Prostitutie kon een mogelijkheid zijn om iets voor zichzelf te verwerven. Dat laatste blijft natuurlijk een hypothese, maar in combinatie met de andere bevindingen toont het aan dat het idee dat prostituees per definitie ‘kwetsbare’ vrouwen waren aan herziening toe is.

Noten

1. Rijksarchief Brugge (RAB), Fonds stad Brugge (TBO 119), 713, Registers instructies, 9, 38, 10/11/1779; 647, Tychten, 10, 1-6, 14/11/1778.
2. Stadsarchief Brugge (SAB), Parochieregisters (PR), Begrafenisakten, 25/5/1751, Frans Louis Lointjens; St. Jan, 23/12/1765, Jeanne Vantente; SAB, PR, Brugge, Doopakten, 1744-1755.
3. Tussen 1750 en 1790 werden in Brugge 302 prostituees vervolgd.
4. RAB, Tychten, 659, 1, 29, 10/2/1790.
5. RAB, Stad Brugge, 659, Tychten, 8, 16, 4/6/1790.
6. SAB, Oud archief, 188, Criminele informatiën, 5/2/1772.
7. SAB, Oud archief, 188, Criminele informatiën, 29/2/1768.
8. RAB, Tychten 657, 7, 19-20, 27/8/1788; SAB, PR, Doopakten, register onwettige kinderen, 14/11/1773; SAB, Registers Burgerlijke Stand (RBS), Overlijdensakten, 14/6/1834; SAB, PR, Huwelijksakten, St. Anna, 28/11/1792.
9. SAB, PR, Doopakten, St. Salvator, 10/4/1761; SAB, PR, Huwelijksakten, St. Salvator, 24/11/1761.
10. SAB, PR, Huwelijksakten, 1765, Deprez en Bernardus. Voor de overige vrouwen zijn geen huwelijksakten gevonden. Frans en Vertonge droegen de naam van hun vader, De Waele die van haar moeder.
11. RAB, Stad Brugge, 644, Informatieboeken, 190, 29/10/1766 (Vertonge); 657, Tychten, 7, 19-20, 27/8/1788 (Allaert); 642, Informatieboeken, 21, 12/1/1754 (De Waele); 652, Tychten, 9, 28-30, 24/10/1783 (Frans); 655, Tychten, 6, 21-22, 16/6/1786 (Decamp).
12. RAB, Stad Brugge, 652, Tychten, 8, 19-21, 8/8/1983.
13. RAB, Stad Brugge, 658, Tychten, 4, 19-21, 7/7/1789.
14. RAB, Stad Brugge, 655, Tychten, 6, voor folio 21, 14/6/1786.
15. RAB, Stad Brugge, 654, Tychten, 11, 10, 5/11/1785.
16. RAB, Stad Brugge, 654, Tychten, 11, 10, 5/11/1785.
17. De aantallen liggen lager dan het aantal gekende overlijdens omdat voor een aantal ouders de begraafakte niet werd teruggevonden (en dus de leeftijd van wees worden niet afgeleid kon worden) terwijl het op basis van de rechtszaak wel duidelijk was dat ze overleden waren.
18. Er werden twee rechtszaken gevonden voor Anna Lointjens, maar het is duidelijk dat er zeker nog een derde geweest is.
19. RAB, Stad Brugge, 656, Tychten, 1, 7-8, 17/1/1787.
20. RAB, Stad Brugge, 657, Tychten, 5, 13-14, 23/4/1788 en Registers instructies 24/4/1788.
21. RAB, Stad Brugge, 643, Informatieboeken, 32-33, 17/8/1759.
22. RAB, Stad Brugge, 653, Tychten, 8, 16-20, 5/10/1784.
23. RAB, Stad Brugge, 644, Informatieboeken, 205-206, 1/2/1771.
24. Bij de berekening van deze cijfers werd voor de volledige wezen uiteraard rekening gehouden met welke ouder eerst stierf (met uitzondering van Possonge). Er waren in totaal 63 vrouwen die eerst of alleen hun vader hadden verloren en 48 vrouwen die eerst of alleen hun moeder hadden verloren.
25. Wanneer er geen genealogische databanken beschikbaar zijn, is het bijzonder moeilijk om hertrouwhuwelijken te vinden.
26. Fauve-Chamoux (2001) geeft cijfers voor Reims: weduwnaars 57,1% en weduwes 41,2% in de periode 1730-59; daarna is er wel een evolutie (daling bij eersten, stijging bij tweeden). De cijfers van McQuillan (2003) betreffen de Elzas. Daar huwde 39,9% van de weduwnaars opnieuw en 19,4% van de weduwes.

27. SAB, Oud archief, 188, Criminele informatiën, 13/8/1773. Wellicht kreeg de stiefvader wel geld om voor de kinderen te zorgen, maar dat doet geen afbreuk aan zijn bereidheid dit te doen.
28. RAB, Stad Brugge, 653, Tychten, 8, 26-27, 20/10/1784.
29. RAB, Stad Brugge, 654, Tychten, 5, 23-25, 24/6/1785. Een aantal broers en zussen was als kind overleden.
30. RAB, Stad Brugge, 645, Tychten, 12, 1-3, 8/11/1776; 711, Registers instructies, 9, 6-7, 8/11/1776; SAB, PR, Brugge, Huwelijksakten, Pieter Michiels en Cornelia De Cock, 21/5/1776.
31. SAB, PR, Brugge, Doopakten en begraafakten, 1760-1784.
32. SAB, PR, Brugge, Doopakten en begraafakten, 1745-1764.
33. Voor deze studie werden 169 levenslopen bruikbaar bevonden. Levenslopen werden weggelaten als het vermoeden bestond dat het gezin door migratie niet volledig gereconstrueerd kon worden, al blijft de kans reëel dat ook in de bestaande onderzoeksgroep broers en zussen ontbreken omdat die elders geboren werden. Enkel zij die nog in leven waren op het moment van de rechtszaak werden geteld, los van hun leeftijd. Als het oudere broers en zussen betrof, kan het dus zijn dat ze het ouderlijke huishouden reeds verlaten hadden, maar dat betekent uiteraard niet dat er geen beroep op hen meer gedaan kon worden.
34. In de tabel betreft de 'oudste helft' de oudste helft met uitzondering van het oudste individu, en hetzelfde geldt voor de 'jongste helft'.
35. RAB, Stad Brugge, 655, Tychten, 8, 11/7/1786, folio 1-3 (Marie); 4-5 (Victoria) en 6-7 (Rosa).
36. SAB, Oud archief, 188, Criminele informatiën, 23/6/1766 (Josepha); Map 6, ongedateerd (Rosa, vermoedelijk rond 1770); SAB, PR, Brugge, St. Gillis, Doopakten en begrafenisakten, 1741-1759. Er werden nog drie zonen en een dochter geboren, maar die overleden.

Bibliografie

- Abbott, M. (2010). Life cycle. In E. Foyster & J. Marten (Eds.), *A cultural history of childhood and family in the age of Enlightenment* (pp. 111-128). Oxford: Berg.
- Benabou, E.M. (1987). *La prostitution et la police des mœurs au XVIIIème siècle*. Parijs: Perrin.
- Bras, H. & Kok, J. (2004). "Naturally, every child was supposed to work". Determinants of the leaving home process in the Netherlands, 1850-1940. In F. Van Poppel, M. Oris & J. Lee (Eds.), *The road to independence. Leaving home in Western and Eastern societies 16th-20th centuries* (pp. 403-450). Bern: Peter Lang.
- Bras, H. & Neven, M. (2007). The effects of siblings on the migration of women in two rural areas of Belgium and the Netherlands, 1829-1940. *Population Studies*, 61(1), 53-71.
- Bideau, A. & Brunet, G. (2002). The family, the village and the orphan in the region of Haut-Bugey during the 19th century. In R. Derosas & M. Oris (Eds.), *When dad died. Individuals and families coping with distress in past societies* (pp. 351-367). Bern: Peter Lang.
- Bourdelaïs, P. (2005). What is vulnerability? *Annales de Démographie Historique*, (2), 11-15.
- Breschi, M. & Manfredini, M. (2002). Parental loss and kin networks: demographic repercussions in a rural Italian village. In R. Derosas & M. Oris (Eds.), *When dad died. Individuals and families coping with distress in past societies* (pp. 369-387). Bern: Peter Lang.
- Cleland, J. (1748). *Memoires of a woman of pleasure*.
- Coster, W. (2001). *Family and kinship in England, 1450-1800*. Edinburgh: Longman.
- De Langhe, S., Mechant, M. & Devos, I. (2011). Regionale verschillen in het leven van ongehuwde moeders op het platteland in de Zuidelijke Nederlanden, 1730-1846. *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 8(1), 2-28.
- De Langhe, S. (2013). *Oude vrijsters. Bestaansstrategieën van ongehuwde vrouwen op het Brugse platteland, late achttiende – begin negentiende eeuw*. Gent: onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent.
- De Langhe, S. (2014). Rural single female migrants in early nineteenth century Bruges. An exception to the rules? *Journal of Urban History*, in press.

- Derosas, R. (2002). Fatherless families in 19th-century Venice. In R. Derosas & M. Oris (Eds.), *When dad died. Individuals and families coping with distress in past societies* (pp. 421-452). Bern: Peter Lang.
- Dribe, M. (2004). Leaving home as a family strategy in times of economic and demographic stress. The case of rural Scania, Sweden 1829-1866. In F. Van Poppel, M. Oris & J. Lee (Eds.), *The road to independence. Leaving home in Western and Eastern societies 16th-20th centuries* (pp. 85-116). Bern: Peter Lang.
- Faron, O. & Renard, J. (2002). The varied repercussions caused by the demise of the father among past populations. A comparative analysis between Vernon, a region of Normandy, and the town of Milan. In R. Derosas & M. Oris (Eds.), *When dad died. Individuals and families coping with distress in past societies* (pp. 219-232). Bern: Peter Lang.
- Fauve-Chamoux, A. (2001). Marriage, widowhood, and divorce. In D.I. Kertzer & M. Barbagli (Eds.), *The history of the European family. Family life in early modern times, 1500-1789* (pp. 221-256). New Haven/Londen: Yale University Press.
- Gilfoyle, T. (1992). *City of eros: New York City. Prostitution and the commercialization of sex, 1790-1920*. New York: Norton.
- Henderson, T. (1999). *Disorderly women in eighteenth-century London. Prostitution and control in the metropolis, 1730-1830*. Londen/New York: Longman.
- Huitzing, A. (1983). *Betaalde liefde. Prostituees in Nederland, 1850-1900*. Bergen: Octavo.
- Krausman Ben-Amos, I. (1994). *Adolescence and youth in early modern England*. New Haven: Yale University Press.
- Lambrecht, T. (2009). Peasant labour strategies and the logic of family labour in the Southern Low Countries during the 18th century. In S. Cavaciocchi (Ed.), *The economic role of the family in the European economy from the 13th to the 18th centuries* (pp. 637-650). Firenze: Firenze University Press.
- Levene, A. (2010). Community. In E. Foyster & J.A. Marten (Eds.), *Cultural history of childhood and family in the age of Enlightenment* (pp. 33-48). Oxford: Berg.
- Mcquillan, K. (2003). Family composition and remarriage in Alsace, 1750-1850. *Journal of Interdisciplinary History*, 33(4), 547-567.
- Mechant, M., De Langhe, S., De Veirman, S., Devos, I. & Matthys, C. (2012). Mogelijkheden en beperkingen van de levenslopanalyse voor het vroegmoderne demografisch onderzoek in Vlaanderen. In K. Matthijs, J. Kok & H. Bras (Eds.), *Leren van historische levenslopen. Historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen en Nederland* (pp. 75-95). Leuven/Den Haag: Acco.
- Mechant, M. (2013). Dishonest and unruly daughters. The combined efforts of families and courts in handling prostitution in eighteenth century Bruges. *Popolazione e Storia*, 14(1), 129-150.
- Oris, M. & Ochiai, E. (2002). Family crisis in the context of different family systems: frameworks and evidence on 'When dad died'. In R. Derosas & M. Oris (Eds.), *When dad died. Individuals and families coping with distress in past societies* (pp. 17-79). Bern: Peter Lang.
- Pluskota, M. (2011). *Prostitution in Bristol and Nantes, 1750-1815: a comparative study*. Leicester: onuitgegeven doctoraatsverhandeling, University of Leicester.
- Pollock, L.A. (2001). Parent-child relations. In D.I. Kertzer & M. Barbagli (Eds.), *The history of the European family. Family life in early modern times, 1500-1789* (pp. 191-220). New Haven/Londen: Yale University Press.
- Reid, A., Davies, R., Blaikie, A. & Garrett, E. (2006). Vulnerability among illegitimate children in nineteenth century Scotland. *Annales de Démographie Historique*, (3), 89-113.
- Suanet, B. & Bras, H. (2012). *De plek in de kinderrij. Geboortepositie en huwelijktiming in vijf Nederlandse provincies, 1840-1922*. In K. Matthijs, J. Kok & H. Bras (Eds.), *Leren van historische levenslopen. Historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen en Nederland* (pp. 181-198). Leuven/Den Haag: Acco.
- Van Bavel, J. (2001). Family control, bridal pregnancy, and illegitimacy – An event history analysis in Leuven, Belgium, 1846-1856. *Social Science History*, 25(3), 449-479.

- Vandenbroeke, C. (1986). *Vrijen en trouwen van de Middeleeuwen tot heden. Seks, liefde en huwelijk in historisch perspectief*. Brussel/Amsterdam: Elsevier.
- Vandenbroeke, C. (2004). Prospektus van het historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen. In I. Devos & T. Lambrecht (Eds.), *Bevolking, voeding en levensstandaard in het verleden. Verzamelde Studies van Prof. dr. Chris Vandenbroeke* (pp. 185-247, oorspronkelijk gepubliceerd in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 1976). Gent: Academia Press.
- Van Parys, H. (1991). *Onwettigen en vondelingen te Brugge (1649-1795): een historisch-demografische studie*. Gent: onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent.
- Viazzo, P.P. (2001). Mortality, fertility, and family. In D.I. Kertzer & M. Barbagli (Eds.) *The history of the European family. Family life in early modern times, 1500-1789* (pp. 157-190). New Haven/Londen: Yale University Press.
- Walkowitz, J. (1982). *Prostitution and Victorian society: women, class and the state*. Cambridge: Cambridge University Press.

